

GODSDIENST
EN SOCIALISME.

VOORDRACHT,

OP

14 September 1905 te Bremen gehouden

DOOR

ANT. PANNEKOEK.

UIT HET DUI TSCH VERTAALD.

6 N 2.56

~~Handwritten scribble~~

GODSDIENST EN SOCIALISME.

GODSDIENST EN SOCIALISME.

VOORDRACHT,

OP

14 September 1905 te Bremen gehouden

DOOR

ANT. PANNEKOEK.

UIT HET DUI TSCH VERTAALD.

Godsdienst en Socialisme.

Inleiding.

Het onderwerp, dat ik hedenavond voor u zal behandelen, is van het grootste gewicht voor de arbeidersbeweging.

Overal bieden de Christelijke arbeiders aan onze propaganda den taaisten weerstand. Aan deze arbeiders wordt door hun herders, die bang zijn, dat ze hun schaapjes wel eens zouden kunnen verliezen, verteld, dat godsdienst en socialisme niet met elkaar vereenigbaar zijn en dat het socialisme slechts een soort atheïsme is en hoofdzakelijk tot doel heeft om hen van hun godsdienst te berooven.

Hiertegenover komt in onze eigen rijen, uit de behoefte om dit wantrouwen uit den weg te ruimen en sneller bij die arbeiders door te dringen, het streven op om onze gronddenkbeelden eenigszins te verdonkeremanen, en aan een succes van het oogenblik het klare denken en voelen van de eigen partijgenooten op te offeren.

Hoe staat het nu in werkelijkheid met die tegen-

stelling? Iedereen weet, dat het doel van de soc.-dem. partij *niet* is, om de menschen tot een nieuw godsdienstig geloof of misschien beter gezegd, tot een ongodsdienstig ongeloof te bekeeren, maar enkel en alleen om een *ekonomische omwenteling* van de maatschappij te bemerken. In ons partijprogramma, in de redevoeringen en geschriften van onze woord- en penvoerders, overal vindt men slechts *dit eene* als doel van ons streven, van onzen strijd: *de kapitalistische produktiewijze door de socialistische te vervangen*, en wel in de eerste plaats: *de produktiemiddelen tot maatschappelijk eigendom te maken*; om dit te bereiken trachten wij *de politieke en ekonomische macht in handen van het proletariaat* te brengen. Ieder, die oprecht tot dit doel wil meewerken, is welkom als strijdmakker, van welk geloof hij overigens ook moge zijn. Dit kan volstaan als weerlegging van het genoemde praatje van heeren geestelijken.

In dezen strijd om de maatschappelijke macht worden aan het proletariaat de hoogste eischen gesteld. Zoo zeker als onze overwinning is, zoo zeker is het ook, dat wij slechts daardoor zullen overwinnen, dat wij al onze strijdmiddelen zoo voortreffelijk mogelijk maken. Een van de gewichtigste strijdmiddelen is echter de bewustmaking van de groote massa der arbeiders. Onze geheele propaganda is niets dan een voortdurend streven om de arbeiders in te lichten omtrent de oor-

zaken van hun ellende, omtrent het kapitalisme met alle daaruit voortkomende verschijnselen. De materieele macht, die het proletariaat door zijn aantal en door zijn beteekenis voor het produktieproces bezit, zou zeer weinig baten, wanneer het ook niet op *geestelijk gebied* zijn tegenstander de baas was. Tegenover het gemis aan inzicht bij de heerschende klassen, die in zenuwachtige angst voor de toekomst, die zij niet kunnen begrijpen en die zij toch onweerstaanbaar zien naderen, dan eens naar dit middel, dan eens naar dat middel grijpen, ligt *onze* kracht in de grondige kennis der arbeiders omtrent alle omstandigheden van den tegenwoordigen strijd, in hun inzicht in het wezen van het kapitalisme, dus in de socialistische *wetenschap*, in de *theorie* van het socialisme.

Kan het dan *ooit* in het belang van onze beweging zijn om verwarring te laten bestaan inplaats van helderheid te brengen, — zelfs al lijkt het ook of een duidelijke openhartige uiteenzetting van onze denkbeelden de onbewuste massa afstoot, — omdat deze denkbeelden in botsing komen met hun vooroordeelen? Neen, hoe dieper ons inzicht, hoe beter en volmaakter onze kennis, des te gemakkelijker zullen wij in alle moeilijkheden van onzen strijd het juiste treffen.

De godsdienstloosheid van het proletariaat.

Laat ons nu, na deze algemeene inleiding over het in te nemen standpunt, eens zien, wat onze eigen ervaring en onze socialistische wetenschap ons over de verhouding van socialisme en godsdienst leeren. Dan valt ons in de eerste plaats het feit op, dat het *strijdende socialistische proletariaat over 't algemeen godsdienstloos is* of het ten minste steeds meer wordt. In vroegere tijden had men zoo nu en dan enkele personen — in het tijdperk van het burgerlijk materialisme in het midden van de vorige eeuw zeer vele — die aan den godsdienst den rug toekeerden of hem bestreden. Thans in het moderne proletariaat treedt voor 't eerst *de godsdienstloosheid als massaverschijnsel op*. Niet in dezen zin, dat reeds de meerderheid bewust allen godsdienst van zich af geschud heeft. Waar nog niet eens het geheele proletariaat zich in het *politieke* denken van alle traditie bevrijd heeft, kan dat nog veel minder het geval zijn met het *godsdienstig* denken, omdat hier de banden der traditie nog oneindig veel sterker en vaster zijn.

Maar dat is niet het belangrijkste voor ons. Voor de toekomst is niet beslissend, hoe de toestanden *zijn*, maar naar welke richting zij *veranderen*. De veranderingen wijzen op nieuwe krachten, die bij voortgezette wer-

king het oude geheel zullen omvormen. Nemen wij als voorbeeld het socialisme zelf. Toen ons stemmental hier in Duitschland slechts een paar honderdduizend bedroeg, was bij ons de zekerheid van onze overwinning en bij de heerschende klassen de schrik geen zier minder dan thans na de 3 milioenen overwinning. Toentertijd, zoowel als nu toonde de regelmatige *toename* van onzen invloed de wervende kracht van het socialisme, die bij verder werken de arbeidersklasse steeds meer in beweging brengt. En daar wij den oorsprong van deze kracht kennen n. l. de steeds meer aan het licht tredende onhoudbaarheid van het kapitalisme, weten wij ook, dat zij niet eerder zal ophouden te werken voor en aler het kapitalisme overwonnen en vernietigd is.

Mogen wij nu soms ook het optreden van de godsdienstloosheid als massaverschijnsel onder het proletariaat voor een teeken houden, dat in de toekomst, in de socialistische maatschappij, *de godsdienst geheel zal verdwijnen?* De godsdienst is een van de eerwaardigste verschijnselen uit de menschelijke geschiedenis, een verschijnsel dat niet, zooals het kapitalisme, slechts een paar honderdtallen, maar vele duizendtallen van jaren oud is. Reeds bij de wildste en ruwste volkeren vinden wij een godsdienstige behoefte, die bij de ontwikkeling van de beschaafde maatschappij, steeds sterker

en dieper geworden is. Is het dan niet vermetel het verdwijnen te voorspellen van zulk een verschijnsel als de godsdienst, die oogenschijnlijk zoo vast en diep in de menschelijke natuur wortelt?

Gelukkig behoeven wij het niet bij beweringen te laten blijven.

Wij behoeven slechts de krachten na te gaan, welke de tegenwoordige godsdienstloosheid onder het proletariaat bewerken; dan zal van zelf aan het licht komen, of deze krachten duurzaam en steeds sterker zullen werken, of dat zij slechts een voorbijgaand verschijnsel vormen.

Zedelijkheid en geloof.

Maar eerst is het noodig eenige misvattingen uit den weg te ruimen, die op dit gebied zoo talrijk zijn en juist hier zich konden voordoen. „Hoe komt ge er bij”, zal men mij misschien vragen, „te zeggen, dat de arbeiders door het socialisme godsdienstloos worden? Integendeel, nergens vindt men zooveel onbaatzuchtigheid, een zoo groote toewijding voor een verheven ideaal, zooveel enthousiasme, zooveel kracht van overtuiging, een zoo groote opofferingsgezindheid als bij het strijdende socialistische proletariaat. Al gaan ze ook niet meer naar de kerk of de mis en al schenken ze ook niet in elk opzicht meer geloof aan den geestelijke,

in werkelijkheid zijn ze *veel godsdienstiger* geworden in de hoogere, betere beteekenis van het woord.”

Wat deze tegenwerping betreft, zoo moeten wij opmerken, dat zij voortkomt uit een misverstand. Zeker, het is volkomen waar, dat zich thans onder de arbeidersklasse deugden ontwikkelen, die hen uit een zedelijk oogpunt hoog verheffen boven de geloovige aanhangers van de overgeleverde godsdiensten, welke deugden zich in de toekomst steeds sterker zullen ontwikkelen. Maar bij de vraag, die ons hier bezighoudt, verstaan wij onder godsdienst datgene, wat er steeds het meest wezenlijke kenmerk van was, n.l. *het geloof aan een bovennatuurlijk wezen*, waarvan men aanneemt, dat het de wereld regeert en het lot der menschen bestuurt.

Tot nu toe waren alle hoogere en zedelijke drijfveeren van den mensch nauw met dit geloof verbonden en openbaarden zich in het kleed van den godsdienst. Dat spreekt vanzelf, zoodra men bedenkt, dat in den godsdienst de geheele wereldbeschouwing belichaamd was, zoodat alles, wat zich boven het platte, dagelijksche leven verhief, tot zijn gebied behoorde en men voor alles, waarvan de oorsprong onbekend was, in den godsdienst een bovennatuurlijke verklaring zocht en ook meende te vinden. Dat deze door iedereen erkende deugden en zedelijke drijfveeren in de godsdienstige leerstellingen een eerste plaats innemen, maakt echter

nog niet het eigenlijke en bijzondere van den godsdienst uit; dit eigenlijke is veelmeer de verklaring, die hij van de deugden geeft, de wijze, waarop zij als uitvloeisels van Gods wil worden verklaard. *Wij* kennen voor de hoogere zedelijke drijfveeren van het proletariaat een *natuurlijke* oorzaak; wij weten, dat zij ontstaan uit den bijzonderen toestand dezer klasse. De opoffering van den enkeling voor het geheel, de onbaatzuchtigheid, de solidariteit zijn de eenige middelen, waardoor het proletariaat het kapitalisme kan overwinnen; waar het deze deugden niet bezit, moet het voortdurend reeds in den dagelijkschen strijd het onderspit delven; daarom zullen de behoeften van den strijd zelf deze deugden steeds meer aankweken en versterken.

Hier komt dus een groote tegenstelling aan het licht tusschen onze wereldbeschouwing en de godsdienstige, doordat wij, wat de godsdienstige mensch voor bovennatuurlijk houdt, als natuurlijke verschijnselen beschouwen, die uit natuurlijke oorzaken verklaard moeten worden.

Wanneer men geen rekening zou willen houden met dit verschil van grondbegrippen en aan alles, wat tot nu toe deugd, zedelijkheid en idealisme heette, den naam van godsdienst wilde geven, dan zou men begripsverwarring stichten, in plaats van klaarheid te brengen. In deze verhandeling gaat het niet over de toekomst van

de zedelijkheid of de verschillende deugden — daaromtrent heerscht onder socialisten geen verschil van meening — maar over de *toekomst van het godsgeloof*. In deze beteekenis zullen wij verder over de verhouding van socialisme en godsdienst spreken.

De invloed van de economische verhoudingen.

Wanneer wij thans de oorzaken trachten te vinden, die het godsdienstig geloof bepalen, dan leert ons reeds een vluchtige blik op de geschiedenis, dat de *economische verhoudingen* hier een diepgaanden invloed moeten uitoefenen. Groote maatschappelijke omwentelingen, die steeds het optreden van nieuwe produktiewijzen beteekenen, gaan gepaard met het opkomen van nieuwe godsdiensten en de dragers van de verschillende godsdienstige inzichten zijn daarbij de verschillende maatschappelijke klassen, die met elkaar om de heerschappij strijden. Zoo verhief zich uit de ineerstorting van de antieke, op slavernij berustende Grieksche en Romeinsche wereld het Christendom. In de middeleeuwen was de Katholieke kerk ten nauwste met de geheele feudale maatschappij vervlochten. Met het opkomen van den burgerstand en den aanvang van het kapitalisme treedt echter dadelijk de ketterij

op. De geweldige worstelingen tusschen de verschillende klassen in de 16de eeuw, die met de ineenstorting van het feudalisme en de heerschappij van de vorsten en de bourgeoisie eindigden, zijn in de geschiedenis bekend als godsdienstoorlogen. Deze nieuw opkomende klassen, bourgeoisie en vorstendom, vinden in de verschillende sekten van het protestantisme de voor hen passende godsdienstige vormen. En ten slotte treden in de 19e eeuw met de moderne groot-industrie en in onmiddellijken samenhang met den vooruitgang van de natuurwetenschap de godsdienstige denkbeelden der „moderneren” op.

Wanneer wij deze samenhang zien, die in bijzonderheden beschouwd zich nog veel treffender en nauwer voordoet, zal ons de gedachte niet meer vreemd voorkomen, dat met het socialisme een nieuwe omkeering van de godsdienstige denkbeelden zal plaats grijpen, waarvan wij het begin reeds thans bij het socialistische proletariaat kunnen gadeslaan. Met deze analogie is weliswaar nog niets bewezen. Daarvoor moet de samenhang tusschen economie en godsdienst meer in zijn grondslagen blootgelegd worden.

Natuurstaat en natuurgodsdienst.

Hoe komen de menschen in 't algemeen er toe boven-natuurlijke machten, die een sterken invloed op hun leven uitoefenen, aan te nemen?

Omdat zij de *werkelijke, natuurlijke krachten*, die hun lot bepalen, *niet* kennen en begrijpen.

Laat ons als eerste voorbeeld den ruwen en oorspronkelijken toestand van de wildheid en barbaarschheid bekijken. De omstandigheden, onder welke de produktie plaats vindt, zijn hier helder en doorzichtig; ieder produceert voor zijn eigen primitieve behoefte, of (op bepaalde trappen van ontwikkeling) als lid van een communistische gemeenschap voor de gemeenschappelijke behoefte. Strijd tusschen persoonlijk en algemeen belang, tegenstelling van belangen binnen deze kleine, plaatselijk gescheiden gemeenschappen bestaat niet. De resultaten van den arbeid zijn vooruit te overzien; de menschen beheerschen de voortbrenging en zijn meester over hun lot, tenminste voorzoover de sterkere natuurkrachten dit toelaten.

Deze natuurkrachten heerschen, onbegrepen en onbetugeld, als meesters, soms als tyrannen, over deze primitieve maatschappij. Nu eens weldadig en noodzakelijk voor den primitieven akkerbouw of de veeteelt, zooals regen en zonneschijn of zooals b.v. in het oude

Egypte de overstromingen van den Nijl, dan eens vernietigend en verwoestend zooals stormen en onweer, moeten de natuurkrachten den ruwen, onwetenden mensch steeds als hoogere, geheimzinnige machten voorkomen, wier gunst zij trachten te winnen en wier ongenade zij trachten af te wenden door middelen, die bij dezen beschavingstoestand behooren, zooals geschenken, smeekbeden, offers, bedreigingen en toovermiddelen.

Zoo ontwikkelen zich plaatselijk beperkte *natuurgodsdiens-*ten, wier priesters tegelijkertijd de dragers zijn van die primitieve kennis van weersgesteldheid en jaargetijden, van techniek en arbeidsmethoden, welke de voortbrenging eischt. Deze kennis werd in de eerwaardige gestalte van godsdienstige voorschriften en ceremoniën in de priesterfamilies en priesterkasten overgeleverd en maakte hen tot de geestelijke leiders van de voortbrenging.

Warenproduktie en beschaving.

Met het opkomen van de warenproduktie veranderen deze verhoudingen. De menschheid begint zich vrij te voelen van den zwaren, grilligen druk der natuur. Voor den dagelijkschen onmiddellijken nood is zij eenigszins

verzekerd en zij is niet meer geheel slavin van de natuur. De natuurkrachten verliezen langzamerhand voor den beschaafden mensch het demonische karakter, maar in haar plaats komen thans nieuwe machten van *maatschappelijke oorsprong*, machtiger, verderflijker en tegelijk geheimzinniger. En de *wereldgodsdiensten*, die nu langzamerhand ontstaan, wortelen niet meer in de natuur, maar in die maatschappelijke economische krachten, die opgroeien uit de tegenstrijdigheden van de warenproduktie.

De wereld van de warenproduktie is vol tegenstrijdigheid. De produktie geschiedt niet meer voor eigen gebruik, maar voor de ruil. Thans is het produkt niet meer eenvoudig een ding, dat men voor eigen gebruik uit de ruwe natuurstof maakt en gebruikt, neen, het wordt thans een *waar*, waarvan Marx zegt: „een waar schijnt op het eerste gezicht een gemakkelijk te begrijpen alledaagsch ding. Hare ontleding toont aan, dat zij een zeer doortrapt ding is, vol bovennatuurlijke spitsvondigheid en theologische streken”, en die hij op een andere plaats een zinnelijk bovenzinnelijk ding noemt. Tot recht begrip is het noodig op deze grondbeginselen van de staathuishoudkunde, die 't eerst door Marx tot volle klaarheid zijn gebracht, nog eenigszins nader in te gaan. Want zij vormen den grondslag van onze geheele maatschappij-leer, waarop het juiste begrip der

maatschappelijke verhoudingen en dus ook het juiste begrip der menschelijke ideeën berust.

De waar is behalve een eenvoudig gebruiksvoorwerp ook drager van *waarde*, van die geheimzinnige eigenschap, waarin het *maatschappelijke* karakter van de *individueele* produktie aan het licht treedt. Ieder producent werkt zelfstandig. Toch is de geheele produktie maatschappelijk, want, zooals bekend is, produceert ieder voorwerpen voor een anders gebruik, en zijn eigen gebruiksvoorwerpen moet hij van anderen betrekken. Derhalve arbeiden allen te zamen voor de algemeene maatschappelijke behoefte. Maar niet bewust. Ieder gelooft geheel zelfstandig te produceren; het maatschappelijke karakter ligt verborgen. Hoe komt dit nu te voorschijn? Wanneer de producent zijn produkt tegen andere produkten ruilt, bemerkt hij, dat over dezen ruil een *waardewet* gebiedt, die buiten zijn persoonlijken wil ligt, en die als een boven hem staande geheimzinnige maatschappelijke macht optreedt, die den een armoede als loon van lang en vlijtig zwoegen, den ander onverdiende rijkdom schenkt.

In deze waarde en in de wet, die haar bepaalt, treedt dus de wederzijdsche afhankelijkheid van de zich onafhankelijk dunkende producenten te voorschijn, komt het *verborgen maatschappelijk* karakter van de *schijnbaar individueele* produktie voor den dag als een zakelijke eigen-

schap van het produkt en als een zelfstandige, boven den wil der menschen staande macht. Dit is de oorsprong van al die tegenstrijdigheden, die langzamerhand uit de warenproduktie ontstaan. „Van af het oogenblik, dat de producenten”, zegt Engels, „hun produkt niet zelf verbruikten, maar het voor de ruil uit hun handen gaven, verloren zij er de heerschappij over. Zij wisten niet meer, wat er mee gebeurde en de mogelijkheid was geschapen, dat 't produkt nog eens aangevend zou worden tegen zijn eigen voortbrenger, tot zijn uitbuiting en onderdrukking”. „Het produkt beheerscht den producent.”

Men zal dit onmiddellijk begrijpen, zoodra men bedenkt, dat de waarde der waren spoedig een eigen, zelfstandige gestalte aanneemt, die van *het geld*, in welke gestalte het onbegrensd opgehoopt kan worden en als *kapitaal* tot een nieuwe maatschappelijke macht wordt, die tot uitbuiting en onderdrukking van zijn eigen producent, de arbeidersklasse, dient.

De maatschappelijke samenwerking der afzonderlijke producenten vindt plaats in den vorm van precies het tegenovergestelde, n.l. van een heftigen konkurrentiestrijd van de producenten onder elkaar, waarin ieder den ander tracht te vertrappen en erzelf boven op te komen. Wie daarin geluk heeft, dat schijnt van het toeval of van een blind noodlot af te hangen. Niet het

doel, dat de afzonderlijke mensch op 't oog heeft, wordt door hem bereikt, maar datgene, wat de achter zijn rug werkende maatschappelijke produktiekrachten tot stand brengen. De mensch wikt, maar een sterkere macht beschikt; hij is niet meer meester van zijn eigen lot.

Weliswaar zijn het in den grond slechts de eigen menschelijke drijfveeren en hartstochten, waarvan die machten zich als werktuigen bedienen en wel in de eerste plaats de drang tot zelfbehoud in den strijd om het bestaan. Maar omdat die maatschappelijke krachten, welke deze drijfveeren bepalen, aan de menschen zelf niet bekend en bewust zijn en omdat zij onafhankelijk zijn van hun wil, daarom werken zij precies als blinde natuurkrachten.

En evenals de natuurkrachten zijn ook deze maatschappelijke krachten nu eens heilzaam, dan weer verderfelijk. Zij brengen goeds, niettegenstaande, of zelf door middel van de slechtste bedoelingen der menschen — zij zijn inderdaad die kracht, die steeds het slechte wilde en steeds het goede bracht — en omgekeerd brengen zij de verschrikkelijkste rampen niettegenstaande de beste bedoelingen der menschen. Zij hebben in de eerste plaats orde en wet geschapen, kultuur en wetenschap doen opkomen; zij hebben de wereld uit barbaarsheid en ruwheid tot beschaving verheven, den menschelijken geest opgewekt tot vorschcn, de

wetenschap vooruitgedreven om de geheimenissen der natuurkrachten bloot te leggen; zij hebben het aanzicht der aarde volkomen herschapen.

Maar veel dieper en blijvender is de indruk, dien de groote maatschappelijke *rampen* van onbekenden oorsprong op den menschelijken geest maken. De warenproductie brengt klasse-tegenstellingen voort, en daaruit ontstaan dikwijls vreeselijke klassestrijden, waarin de menschen elkander als tijgers verscheuren, zonder dat zij zelf begrijpen waarom, want de werkelijke redenen, die hen doen strijden, kennen zij nauwelijks. De tegenstelling van belangen voert zelfs in tijden, waarin ieder den krijg verafschuwt, tot bloedige oorlogen. Ellende, haat en misdaden bloeien des te weliger naarmate de beschaving voortschrijdt. In plaats van de vroegere nooden ten gevolge van mislukking der oogst komen thans hongersnooden van socialen oorsprong: de economische krisissen. Niettegenstaande den vooruitgang van de geneeskunde treden nog steeds verwoestende epidemieën op als gevolgen van economische ellende. Niets van dit alles wordt door de menschen opzettelijk bewerkstelligd; nagenoeg iedereen vindt 't afschuwelijk en zou dit alles graag geheel willen doen verdwijnen. En toch komen dergelijke rampen met onweerstaanbare macht over ons, niet tengevolge van natuurlijke, maar door maatschappelijke

oorzaken. Doordat hun oorzaak onbekend is, begrijpt men ook niet, hoe de wereld ooit van hen te verlossen is. En de mensch, die het bewustzijn niet verdragen kan, dat de wereld zoo slecht is, moet ergens anders, langs bovennatuurlijken weg of in een andere wereld, naar verlossing zoeken.

Stellen wij ons een mensch voor, die opgevoed is zonder vooroordeelen, in ons geval speciaal zonder godsdienst, maar ook zonder de kennis van de maatschappij, die *wij* thans bezitten en stel, dat hij deze maatschappelijke verschijnselen als opmerkzaam toeschouwer gadeslaat, wat voor een indruk moet hij wel krijgen? Ongetwijfeld dezen, dat een onbekende, bovenmenselijke macht de wereld bestiert en naar haar ondoorgrondelijke raadsbesluiten leidt.

Zoo is het gemakkelijk te begrijpen, hoe onder de heerschappij van de warenproductie — d. i. dus gedurende het tijdperk der beschaving — de onbekendheid met den oorsprong van de maatschappelijke verschijnselen noodzakelijk tot het geloof aan een alles regeerenden God moet voeren.

Bij de groote maatschappelijke omkeeringen, die gedurende het tijdperk der beschaving plaats gevonden hebben, heeft dit geloof natuurlijk de meest verschillende vormen aangenomen. Onze ruimte laat niet toe aan deze vele vormen den samenhang met de maat-

schappij-vorm in bijzonderheden aan te toonen, waarvoor met name het hervormingstijdperk talloze voorbeelden aanbiedt. Bovendien is het minder noodig, omdat in meerdere geschriften uit onze socialistische litteratuur deze samenhang in het licht is gesteld b.v. in Kautsky's „Vorläufer des Sozialismus” en „Thomas More”, en in Mehrings „Gustav Adolf”. Wij moeten derhalve ieder, die zich uitvoeriger daarvan op de hoogte wil stellen, naar de studie van die werken verwijzen.

De socialistische produktiewijze.

Thans is het kapitalisme, deze hoogste en laatste vorm van de warenproductie, zijn ondergang genaderd. Het is de laatste op klassetegenstellingen berustende maatschappijvorm, waarin de tegenstrijdigheden van de warenproductie tot de hoogste ontwikkeling zijn gekomen. Doordat met de overwinning van het socialisme de *produktie maatschappelijk wordt georganiseerd*, verdwijnen deze tegenstrijdigheden. Geen tegenstelling meer tusschen het persoonlijke en het maatschappelijke karakter van de produktie: zij verschijnt als datgene, wat zij is: gemeenschappelijke produktie voor de gemeenschappelijke behoefte. Bij de maatschappelijke samenwerking wordt de produktie weer eenvoud-

dig en overzichtelijk en evenals in primitieve tijden een produktie voor *eigen* behoefte, maar thans op een hoogere trap van ontwikkeling: dit *eigen* heeft nu niet meer betrekking op de persoon of op de familie, maar op de maatschappij als één geheel. De strijd om het bestaan wordt niet meer persoonlijk en tegen elkander, maar door allen te zamen tegen de natuur gevoerd. De ruilwaarde verdwijnt, de waar wordt een allergevoontst gebruiksvoorwerp, waarin niets anders huist dan zijn nuttigheid. De verhouding van de menschen onderling wordt niet meer geregeld door middel van de waarde, die als geld tot der menschen tiran wordt; hun onderlinge verhouding als medewerkers in een maatschappelijk arbeids-proces treedt klaar en duidelijk aan den dag. Uit de produktie ontstaan geen onbegrepen ellende zaaiende en verderf aanbrengeende machten, die de bedoelingen van den mensch doorkruisen. Hij wordt meester van zijn lot en kan bij den bewust geregelde arbeid de uitkomst van zijn werk vooraf bepalen. De onbegrepen ellende houdt op.

Want niet alleen de maatschappelijke krachten, maar ook de natuurkrachten zijn thans aan banden gelegd en tot dienaren der menschheid gemaakt. Het socialisme zal de vruchten oogsten van de geweldige ontwikkeling van de natuurwetenschap en de techniek onder het kapitalisme. Daarin bestaat de verdienste

van het kapitalisme, dat het na eeuwenlange, haast onmerkbare vooruitgang in een paar eeuwen van snelle ontwikkeling aan de menschen geleerd heeft de natuur te kennen, aan zich te onderwerpen en haar krachten aan zich dienstbaar te maken ter vergroting van de *produktiviteit*, van de opbrengst van den arbeid. Daardoor is het nu eerst mogelijk geworden met geringe moeite overvloed voor allen te produceeren, m. a. w. daardoor is eerst *het socialisme mogelijk geworden*.

Weliswaar heeft het kapitalisme tot nu toe de volle toepassing van deze wetenschap verhinderd; maar is eenmaal die slagboom gevallen, zoo staat niets meer aan haar bewuste doelmatige toepassing in den weg. In tegenstelling tot het oorspronkelijke kommunisme van armoede en slavernij staan wij in het nieuwe kommunisme tegenover de natuur als hare meesters, die over al haar schatten naar welgevallen kunnen beschikken. De geesten, die vroeger de menschen beangstigden en beheerschten, zijn thans bedwongen en hunne dienaren geworden.

Waar blijft nu nog plaats voor het geloof aan bovennatuurlijke machten?

Thans kunnen wij ook antwoorden op de vraag, of het niet *vermetel* was om het verdwijnen van een zoo eerwaardige eeuwenoude instelling als de godsdienst te voorspellen.